

Štouračová, Jiřina

Historický a správní vývoj 1618–1740

In: Štouračová, Jiřina. *Vývoj správních institucí českého státu 1526–1848*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 25-42

ISBN 978-80-210-7195-7; ISBN 978-80-210-7198-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131861>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. Historický a správní vývoj 1618–1740

Historické souvislosti vývoje Habsburského soustátí 1618–1740

Napětí mezi habsburským katolickým panovníkem a protestantsky orientovanými českými stavy je odleskem celkového evropského napětí mezi španělsko-katolickým habsburským a protihabsburským protestantským prostředím, které prochází celou evropskou politikou a představuje zárodek konfliktu. Je příznačné, že jiskra konfliktu je zažehnuta v Praze.

Český sněm v roce 1617 přijal po bezdětném Matyášovi za budoucího českého krále jeho bratrance Ferdinanda Štýrského. Stavovské opozici se nepodařilo prosadit jinou kandidaturu a smířit se s nekompromisním katolíkem a stoupencem pevné panovnické moci, jak byl Ferdinand znám, bylo pro ni velmi těžké. Na sjezdu protestantských stavů se v květnu 1618 sešel velký počet zástupců protestantské šlechty, 23. května se zástupci vydali do místodržitelské kanceláře, obvinili místodržící ze stálého porušování stavovských práv, rozhovor formulovali jako soudní proces, aby tak před ještě nerozhodnutými příslušníky zachovali zdání regulérního jednání. Odsouzení místodržitelé Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata, a také místodržitelský písař Fabricius byli svrženi z okna kanceláře do hradního příkopu. Svržení nezahynuli, první asyl našli v Lobkovickém paláci, Fabricius a Martinic ještě též den uprchli ze země. Následující den stavovský sjezd zvolil vládu 30 direktorů a pověřil ji vedením stavovských záležitostí. Ale jen malá část stavů zvažovala úplný rozchod s Habsburky. Nejradiálnějšími hybateli druhé stavovské vzpoury byli Jindřich Matyáš Thurn – dříve první karlštejnský purkrabí, Albrecht Jan Smiřický, Václav Bundovec z Budova, Oldřich Vchynský z Vchynic a další.

Vzbouření stavové počítali s podporou zahraničních protestantských říšských knížat, ale zde se setkávali spíše se zdrženlivým vyčkáváním. Jednoznačnou podporu získali u kalvínského falckého kurfiřta Fridricha V. Vyjednávání se stavy v království nepřineslo také očekávaný výsledek. Obzvláště odsouzení povstání vlivným protestantem Karlem starším ze Žerotína vedlo účastníky olomouckého sněmu koncem června 1618 k odmítnutí spolupráce s českými povstalci. Smířlivěji se stavěli stavové ve Slezsku a Lužicích.

První císařův vojenský útok vedl skupinu konzervativní šlechty vedenou Adamem ml. z Valdštejna, aby se na sněmu zahájeném 28. srpna 1618 pokusili prosadit návrh na smír s císařem. Umírněná část šlechty a měšťanstva se obávala válečných obětí a nevěřila v úspěch ozbrojeného povstání. Radikální Thurn ale návrh zmařil a direktorium posílilo. V následujícím roce se již ale direktorům nedostávalo finančních prostředků, většina českých stavů nebyla ochotna zvýšit

rádně odváděné daně, šlechta se snažila přenést berní břemeno na města. Zemský sněm v březnu 1619 schválil konfiskaci majetků odpůrců povstání a rozprodej katolických statků. To finanční problémy oddálilo jen na chvíli. V napjaté situaci v březnu 1619 umírá král a císař Matyáš a vlády se ujímá Ferdinand II. Skupina mladé radikální šlechty na Moravě vedená Thurnovým příbuzným Ladislavem Velenem ze Žerotína svrhla zemskou vládu na Moravě, také jmenovala 30členné direktorium a 2. května 1619 se připojila k českému povstání. Protestantští stavové po povstání také vyloučili prelátský stav ze zasedání sněmu.

Jednání generálního sněmu zemí České koruny schválilo 31. července 1619 novou ústavu. České království se stává konfederací pěti zemí se společným panovníkem, voleným zástupci všech zemí. Následně vzbouření stavové rozhodli o sesazení Habsburků a z možných kandidátů zvolili 26. srpna za českého krále Fridricha Falckého. Nový král slavně přijel do země a byl 4. listopadu i s manželkou korunován podle mimořádného obyčeje. Korunovaci uskutečnili dva nejvyšší zemští úředníci – administrátor protestantské konzistoře a senior Jednoty bratrské. 27. srpna byl zvolen německým císařem Ferdinand Habsburský a to i dvěma hlasy českého kurfiřta Fridricha Falckého.

K zásadnímu střetu obou táborů silícího císařského a slábnoucího stavovského došlo 8. listopadu 1620 na Bílé hoře. Za dvě hodiny byla bitva rozhodnuta, české stavovské vojsko o odhadované síle 20 000 mužů se rozprchlo směrem do Prahy. Jeho vojenské ztráty nebyly velké, ale celková vyčerpanost odboje znamenala definitivní porážku stavů a vítězství Habsburské pozice. Dvůr zimního krále Fridricha Falckého opustil Prahu již v ranních hodinách následujícího dne 9. listopadu do Slezska. Dlouholetý konflikt byl zažehnut, věc českých protestantských stavů byla definitivně prohraná. I ze Slezska musel Fridrich Falcký uprchnout, 23. 12. 1620 odchází do exilu do Nizozemského Haagu, v doprovodu svého nejvyššího kancléře Václava Viléma z Roupova a jiných pánů.

Již 9. listopadu prosila deputace českých šlechticů Maximiliana Bavorského o přímluvu u císaře. 201 šlechticů psalo poníženou prosbu císaři o milost. Jindřich Matyáš Thurn, Albrecht Jan Smiřický a další nabízel císaři své služby. Z titulu císařského místopředsedy ale Maximilian Bavorský 15. listopadu 1620 ustanovuje jako místopředsedu pro Čechy Karla z Lichtenštejna, správcem Moravy se stává František z Dietrichštejna, ve Slezsku je za zemského správce určen arcikníže Karel.

Ferdinand II. a vídeňská vláda zahájila program nápravy škod vzešlých z povstání a obnovu správních úřadů. Maximilian Bavorský, jako hlava Katolické ligy v říši, který se svým vojskem podílel na vítězství císařského vojska na Bílé hoře, následně obsadil také Horní Falc, kterou mu císař udělil spolu s kurfiřtským titulem. Obojí mu zůstalo i po Vestfálském míru.

Karel z Lichtenštejna se z císařova pověření stává také hlavou soudního tribunálu, který má šetřit míru provinění jednotlivých šlechticů a měšťanů na povstání. Zástupcem při tribunálu byl Adam z Valdštejna a prokurátorem Přibík Jeníška z Újezda. Účastníci vzpoury byli postaveni pod dohled, aby neuprchli ze země, 20. února 1621 byli zatčeni všichni členové direktoria a 5. dubna 1621 byly vyneseny první rozsudky. Všichni uprchlí představitelé povstání byli odsouzeni k smrti, ke ztrátě cti a majetku. Majetek byl konfiskován i těm, kteří za povstání zemřeli. Po vyšetřování zatčených bylo předloženo králi 43 návrhů na trest smrti, různými přímluvami došlo ke zmírnění trestů. Přesto 27 rozsudků panovník potvrdil a 21. června 1621 dochází na Staroměstském náměstí k popravě 3 pánů (Jáchym Ondřej Šlik, Václav Bundovec z Budova, Kryštof Harant z Polžic), 7 rytířů a 17 měšťanů. Tak vysoké tresty byly vyměřeny záměrně, měly se stát vlastně zstrašovacím aktem proti případné další vzpourě.

Moravská situace byla přece jen poněkud odlišná. K panovníkovi do Vídně se vypravila stavovská delegace s prosbou o ospravedlnění stavů. Panovník delegaci vyslechl mlčky, nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic vyslovil řadu výčitek. Později sdělil, že císařským komisařem a zemským gubernátorem pro Moravu byl 17. 1. 1621 jmenován František kardinál z Dietrichštejna. Do jeho péče budou převedeny statky povstalců. Nově byli jmenováni i zemští úředníci – zemský hejtman Ladislav Popel z Lobkovic, nejvyšší sudí Burian Berka a zemský podkomoří Karel Haugvic. Nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic byl vyslán na Moravu, aby vyšetřoval vinu povstalců. Šetření viny povstalců poněkud oddálil zápas panovníka s povstáním Gábora Bethlena, který obsadil Skalici, Strážnici, Veselí nad Moravou a Uherský Brod. K mírovému ujednání dochází až v Mikulově 7. ledna 1622. Teprve nyní je možné přistoupit na Moravě k vypořádání se s viníky povstání. Kardinál Dietrichštejn nechal sestavit listinu osob, které se na vzpourě podílely. Soudní dvůr desíti soudců za Dietrichštejnova předsednictví prováděl šetření provinilců v zemi přítomných i uprchlých i zemřelých. První rozsudek se týkal těch co uprchli ze země, většinou byli odsouzeni k trestu smrti a byly jim zabaveny statky. Z přítomných v zemi bylo k trestu smrti odsouzeno 20 osob, většinou direktorů, také ke ztrátě majetku. Díky přímlově Karla st. ze Žerotína žádný z rozsudků nebyl nakonec vykonán, tresty byly proměněny na vězení. Konečný rozsudek byl vyhlášen 3. listopadu 1622 na brněnské radnici. Jediným skutečným trestem smrti byl v Innsbrucku nad Bedřichem z Tiefenbachu, který zvítězil nad císařským vojskem vedeným Dampierrem. Při svém pobytu na léčení ve Švýcarsku byl vydán arciknížeti Leopoldovi a v Innsbrucku 28. května 1621 bez vědomí císaře popraven.

Hospodářské důsledky konfiskací byly obrovské. Mnoho majetku se dostalo do pohybu, mnohé získávají panovníkovi podporovatelé ze zahraničí, další levně kupují panovníkovi stoupenci. Do oběhu se 1622 dostala přičiněním mincovního konsorcia (Karel z Lichtenštejna, František z Dietrichštejna, Albrecht z Valdštejna a Pavel Michna z Vacínova s bankéři Jan de Witte a Jakub Bassewi) tzv. dlouhá mince (znehodnocená mince s menším obsahem stříbra). Návrat správy mince do rukou královské komory hned v následujícím roce nedokázal zabránit státnímu bankrotu (28. 12. 1623 patent o mincovní kaladě, snižoval cenu mince na pouhou desetinu).

Ferdinand využívá vítězství ve dvou směrech: v oblasti politické výrazným posílením královské moci a oslabení moci stavovské; v oblasti náboženské, kdy se jediným povoleným náboženstvím v zemi stává víra katolická. Osoby stavovského původu mají přestoupit na katolické náboženství nebo opustit zemi, poddaným se možnost výběru nedává, ti musejí zůstat a přestoupit ke katolictví. Nejdříve je dekretem ze 17. září 1622 přikázáno novokřtěncům přestoupit ke katolickému náboženství nebo do určitého termínu opustit zemi. Následně je zakázáno posílat sirotky do cizích kalvínských škol. Nekatoličtí kazatelé a učitelé jsou nejdříve vypovězeni z královských měst (1622), později (1623, 1624) z celé země. Zemi musí opustit i Karel st. ze Žerotína, statky vyjma Přerova prodává příbuznému Albrechtu z Valdštejna, odchází do Brandýsa nad Orlicí, Vratislavi, pak se vrací na Moravu do Přerova, kde 1636 umírá a pochován je v rodinné hrobce v Brandýse nad Orlicí.

Dekret kardinála Dietrichštejna z 22. března 1625 vyzývá obyvatele měst k přestoupení na katolické náboženství nebo opuštění země. 9. března 1628 jsou dalším dekretem k návratu ke katolické víře vyzváni páni a rytíři. Kdo není ochoten přestoupit, dostává půlroční lhůtu k prodeji majetku a opuštění země, následně je ještě lhůta prodloužena. Na po dlouhé době panovníkem svolaném sněmu ve Znojmě je 10. května 1628 je vyhlášeno Obnovené zřízení zemské a sděleno, že panovník potvrzuje pouze ta privilegia, která nejsou v rozporu s novým zákoníkem, ostatní se zrušují.

Konkrétní kroky posilování panovnické moci vedly k omezování dualismu panovnické a stavovské moci (*imperium mixtum*). Proklamováním dědičného práva Habsburků na českou korunu ztratili čeští stavové nárok na obsazování trůnu svobodnou volbou a Obnovené zřízení zemské zrušilo též zásadu přijímání nového krále stavy jednotlivých zemí.

Ve Vídni sestavil Ferdinand II. rekonformační komisi. Sestávala ze sedmi členů a jediným zástupcem české obce v ní je Albrecht z Valdštejna. Ostatní pocházeli z vedlejších zemí České koruny či zemí rakouských. Hlavním teoretickým východiskem kodifikačních změn se stala teorie o propadlých právech (vycházela z obyčejů válečného práva). Podle této teorie čeští stavové tím, že se postavili se zbraní v ruce proti svému zákonnému králi a byli poraženi, ztratili ve prospěch vítěze veškerá práva, která jim dosud patřila a zůstalo na vítězi, kolik jim práv „milostivě“ ponechá či odejme. V praxi to znamenalo, že zákonodárci se nemuseli ohlížet na žádné tradice a výsady českého státu či stavů. Pokud se přesto snažili vzbudit dojem, že nový zákoník navazuje na stavovský vývoj, bylo to proto, že přece jen zčásti respektovali zájmy domácí, králi věrné šlechty.

Obnovené zřízení zemské (*Obnovené zřízení zemské dědičného našeho království českého – Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmeim*) vyhlášené v Čechách uvozacím patentem Ferdinanda II. 10. května 1627 a na Moravě 1628 se stává základní normou – ústavou pro fungování nově koncipovaného centralizovaného soustátí.

Porážka stavovské vzpoury má za následek, jak praví obnovené zřízení zemské, že panovník se stává výhradním zákonodárcem. Téměř celé následné desetiletí nesvolává zemské sněmy, stejně jako již vůbec nesvolává sněmy generální. Výhradními spolupracovníky v jednotlivých zemích jsou ustanovení gubernátoři s plnou mocí, kteří jsou nadřazeni všem zemským úředníkům. Nejvyšší zemští úředníci se nadále nazývají „nejvyššími královskými úředníky“, panovník je jmenuje podle svého uvážení bez ohledu na stavovský souhlas. Jemu také úředníci skládají přísahu. Nadále jsou jmenováni již nikoliv doživotně, ale na 5 let. Roku 1625 dochází ke zrušení úřadu obou karlístejnských purkrabích, korunovační klenoty jsou přeneseny do Prahy do korunovační komory Svatovítské katedrály, důchody přeneseny na královskou komoru. Hrad Karlštejn je zastaven. Panovníkovi také přísluší právo udělovat inkolát. Končí neodvolatelnost od zemského soudu. Obecně se také proměňuje soudní řízení z dosavadního ústního a veřejného se přistupuje k řízení písemnému a v tajnosti.

Mění se státoprávní uspořádání Českého království. Horní i Dolní Lužice jsou nejdříve zastaveny původně v roce 1623 protestantskému saskému kurfiřtovi **Janu Jiřímu**, který se přidal na stranu Ferdinanda II. V roce 1635 jsou mu pak obě Lužice na základě pražského míru dány v dědičné léno. Česká koruna je v podstatě definitivně ztrácí.

Panovník získává královský titul dědičně v Habsburské rodině, již není třeba volby a volební kapitulace panovníka, který slibuje stavům dodržování stavovských práv.

Němčina je v úředním styku zrovnoprávněna s češtinou. Vzhledem k tomu, že do země přichází a obsazuje důležité úřady cizí šlechta, využívá více němčinu, a ta postupně v úředním styku převažuje.

Katolické náboženství se stává základním a jediným dovoleným náboženstvím. Šlechticům a měšťanům je umožněno přestoupit ke katolické církvi, podržet si majetky, zůstat v zemi, mít možnost obsazovat jednotlivé úřady. Kdo není ochoten se vzdát svého náboženského přesvědčení je vyzván k prodeji svých statků a opuštění země. Poddaným tato možnost dána není, musí přestoupit na katolickou víru.

Nový zákoník – Obnovené zřízení zemské je vydáno v němčině. Státní aparát se nestará o jeho překlad do češtiny. Na Moravě je sice přeložen soukromou péčí zemských úředníků, ale překlad

je pouze neoficiálním překladem. Obnovené zřízení do jisté míry nahrazuje i některá privilegia a stanoví program fungování státu. Obě korunní země se novým řízením musí okamžitě řídit. Specifická situace nastává ve Slezsku, do roku 1673 se Opavsko i Krnovsko i ostatní slezská knížectví řídí starým moravským právem, Obnovené zřízení pro Slezsko je vydáno až 27. 6. 1673.

Stavovské obce se snaží zmírnit následky trestu za vzpouru a žádají o úpravy zemských zřízení. I státní úředníci jistě úpravy zvažují. Jsou jmenovány komise pro úpravu zemských zřízení. Úpravy jsou včleněny do druhého vydání OZZ, které přináší také tzv. Declaratoria a Novely. Pro Čechy v roce 1640, kdy je zemskému sněmu vrácená drobná zákonodárná iniciativa – ale pouze v drobných věcech. Pro Moravu jsou Declaratoria s opakovaným vydáním zpřístupněna v roce 1650. Třetí vydání vyšlo v Praze 1753.

K důsledkům stavovské vzpoury a třicetileté války také patřila ztráta hlasu českého krále v kurfiřtském kolegiu. Českému králi sice zůstal hlas při volbě německého krále a císaře, ale byl vyloučen z porad kurfiřtského sboru. V kolegiu převládaly protestantské hlasy a obzvlášť silící Prusko vychylovalo rovnováhu. Josef I. proto prosazuje v září 1708 tzv. readmisi českého hlasu, jímž je český král opět připuštěn k poradám kurfiřtského kolegia a k jednání v říšském komorním soudu.

Monarchie musí také řešit otázku nástupnictví. Obavu, že v Habsburské rodině nebude mužský potomek, řeší Karel VI. vyhlášením pragmatické sankce v roce 1713. Pragmatická sankce stanoví nedělitelnost všech habsburských zemí, jejich dědičné předávání, princip primogenitury a v případě, že nebude mužský potomek, určuje za zákonného nástupce i ženu a stanoví pořadí, v jakém by byly oprávněny nastoupit na trůn. Až v roce 1720 král předkládá tento zákon jak českému, moravskému, tak slezskému zemskému sněmu k vyjádření. Ve všech sněmech je zákon bez námitek přijat. V návaznosti na přijetí pragmatické sankce žádají stavové revizi obnoveného zřízení zemského, což ale zůstává bez úspěchu.

Ferdinandem I. nastoupená cesta centralizace správy státu, omezování stavovských práv, byrokratizace správy i v tomto období pokračuje, v souvislosti s vítězstvím nad vzbouřenými českými stavy a posílením královské moci k tomu má i lepší předpoklady. Proces byrokratizace a postátňování správy vrcholil v době vlády Marie Terezie a jejích synů.

Orgány centrální správy ve Vídni

Po Bílé hoře stoupá význam centrálních habsburských úřadů. Mezi centrálními úřady a orgány českého státu nebylo přímé státoprávní spojení, jejich rozhodnutí se do zemí Koruny české dostávají jako rozhodnutí krále nebo prostřednictvím České dvorské kanceláře.

Tajná rada – její význam vzrůstá. Není již pouze orgánem poradním, ale rozhoduje a vykonává agendu sama. V roce 1636 má již 15 členů a stále roste, jsou v ní zastoupeni dvorští hodnostáři, ale i nejvyšší úředníci jednotlivých státních celků. S tím jak narůstá počet členů, poklesá význam tajné rady, členství v úřadu se stává spíše jen čestnou hodností. Jedna z komisí – od roku 1669 nazývaná **stálá tajná konference** převzala funkci tajné rady. Zpočátku jde o čtyřčlenný orgán, i zde počet členů postupně vzrůstá, v roce 1709 se již rozděluje na užší a širší. Užší stálá tajná konference měla 3–5 členů a řešila otázky zahraniční politiky. Širší měla 8–9 členů a starala se o vnitřní záležitosti. Karel VI. jí v roce 1721 dává nový řád.

Centrální finanční správa

Z centrálních úřadů prochází nejzávažnějšími změnami *Dvorská komora*, protože její kompetence po roce 1620 výrazně narůstají a posilují na úkor komor zemských.

Při vzniku dvorské komory se rozlišují dva toky financí, jde o:

CAMERALE tvořené příjmy z komorních statků;

CONTRIBUTIONALE což představuje tok peněz a příjmy státu vázané na stavovské svolení.

Z *Camerale* se ale v průběhu 18. století vyděluje specifická oblast – *BANCALE*

CAMERALE bylo tvořeno z tzv. povolené kvóty, z výnosu tabákového monopolu, z taneční dávky. Sloužilo výhradně k úhradě výdajů spojených s udržováním dvora a státní správy. Správa těchto důchodů nadále náležela dvorské komoře.

BANCALE bylo tvořeno:

- z jistých spotřebních daní a monopolů, nejvýnosnější byl výtěžek solního monopolu (spravovaly jej solní úřady a solní sklady);
- z cel a mýt, jejich výběr řídily celní a mýtní stanice a jim nadřížené inspektoráty;
- z daně z vývozu a dovozu dobytka a jeho prodeje ve vnitrozemí;
- z masného krejcaru – vybíral se z porážky dobytka;
- z vinného a pivního táce.

Tyto příjmy byly vynakládány na státní důchody určené k umořování státního dluhu a na vytvoření úvěrové základny.

CONTRIBUTIONALE se od 17. století užívalo výhradně ke krytí vojenských požadavků. Jedná se o výnos berní povolovaných panovníkovi každoročně stavy na sněmech jednotlivých zemí. Bylo tvořeno:

- *contributio pro militari ordinario a extraordinario*;
- z vojenského příspěvku a opevňovací kvóty
- z hrací dávky;
- z židovské daně;
- z daně z majetku a hlavy.

Úvěrové poslání měla zpočátku *Banca del giro*, založená v roce 1703 ve Vídni. Tato banka ale nespĺnila zadání, a proto se hledalo náhradní řešení. V roce 1706 vzniká *Wiener Stadtbank* – *Vídeňská městská banka*, která měla za úkol levně půjčovat státu. Postupně se tato agenda zcela vymaňuje z kompetence Dvorské komory. V roce 1714 dochází v rámci s reorganizací dvorské komory ke zřízení *universální bankality*. Základním úkolem tohoto úřadu je vedení a zjišťování kreditní politiky. Bankalita ale převzala i jiné správní agendy, které byly do té doby přikázány Dvorské komoře. Bohužel úřad vytvořil dluh, který musí 1721 převzít *Wiener Stadtbank*, bankalita přestává hrát roli kreditní instituce. Přeměnila se na státní ústřední pokladnu a tuto funkci plnila až do svého zrušení v roce 1745. Její kompetenční úkoly se vrátily ke Dvorské komoře.

Ministeriální bankodeputace se stává vedoucím a dozorčím úřadem nad Wiener Stadtbank. Je to úřad nezávislý na ostatních úřadech i na panovníkovi. Již za Karla VI. se svou vážností a kompetencí dostává na stejnou úroveň jako Dvorská komora.

Na podnět významného národohospodáře Johanna Joachima Bechera zřídil v roce 1666 Leopold I. ve Vídni nový moderní úřad **Komerční kolegium**. Kompetence tohoto úřadu se vázala na rakouské země a země České koruny, Uhry byly vyňaty. Nový úřad měl napomáhat rozvoji hospodářství a hospodářské politiky tím, že umožní včleňovat do státní ekonomické politiky myšlenky merkantilismu. Instrukce, která stanovila strukturu a náplň práce úřadu, stavěla komerční kolegium na roveň ostatním centrálním úřadům. Úkolem úřadu bylo studovat veškerý obchod ve svěřených zemích, vývoj cen a spotřeby. Dalším úkolem bylo sledování živností, podpora jejich rozvoje. Hlavním hybatelem práce kolegia byl Johann Joachim Becher s titulem císařský komerční rada. V čele kolegia byl také s titulem prezident – prezident Dvorské komory hrabě Sinzendorf, ale touto vedoucí funkcí byl úřad provázán s Dvorskou komorou a tím ve skutečnosti zbaven samostatnosti. Pochopení pro aktivity komerčního kolegia byly ve Dvorské komoře malé a tím zůstávala agenda kolegia na okraji. Návrhy na úpravu působnosti a osamostatnění kolegia podávané J. J. Becherem nebyly vyslyšeny a v roce 1678 aktivity kolegia končí.

Politická správa zemí Koruny české – Čechy, Morava, Slezsko

Politická správa v zemích koruny české po roce 1620 je převažujícím způsobem již v zeměpanských rukách. Navíc je třeba si uvědomit, že stavovskou vzpourou je definitivně již zavřena možnost k tomu, že by se Praha stala hlavním městem habsburského soustátí. Český král tedy převážně sídlí ve Vídni a **Český královský dvůr** – dvůr českého krále využívá minimálně, jen při krátkodobých návštěvách především Prahy, nebo při slavnostních svým způsobem symbolických událostech českého státu – jako jsou korunovace českých králů a královen.

Úřad královského komisaře – gubernátora či královského místodržitele v Čechách

15. 11. 1620 je do úřadu plnomocného zástupce panovníka, garanta obnovování pořádku a správních úřadů v zemi ustanoven Karel z Lichtenštejna. Je to zcela nové pojmání úřadu, neodpovídá charakteru staré ústavy, je jmenován jako královský místodržitel, jako diktátor odpovědný pouze králi. Jeho úkolem je dohlédnout na nápravu poměrů po Bělohorské porážce, sepsat provinilce, hledat nové lidi do zodpovědných úřadů země. Až 12. července 1624 panovník nařizuje, aby si Lichtenštejn přibral k výkonu funkce další nejvyšší královské úředníky a přisedící zemského soudu z panského i rytířského stavu. Při odchodu do Vídně počátkem roku 1625 pověřuje Lichtenštejn

se souhlasem panovníka správou země kolegium královských úředníků jako kolegium místodržitelů. Ti nadále pravidelně úřadují, s výjimkou doby, kdy sám král přijíždí do země. Na určitá období vyhrazuje panovník znovu správu země jednotlivci. Stalo se tak v roce 1634, kdy je místodržitelem jmenován syn krále Ferdinand III. a svěřuje mu agendu politickou, vojenskou, finanční i justiční. Při odjezdu Ferdinanda III. ze země se odpovědnost opět vrací na zemské úředníky. S ohledem na válečné události je k nim ještě připojen hrabě Marradas, aby dohlížel na vojenské záležitosti. Při zasedání kolegia úředníků je mu vyhrazeno místo hned za nejvyšším purkrabím.

Čechy

Nejvyšší úředníci – místodržitelé

Na počtu a kompetencích nejvyšších zemských úředníků se po 1620 nemění mnoho. Jen je zrušena pozice dvou karlštejnských purkrabí a do počtu 12 jsou do kolegia doplněni prezident rady nad apelacemi a nejvyšší dvorský sudí. To podstatné, co se ale mění je poslušnost již pouze panovníkovi nikoliv již stavům.

K místodržitelskému kolegiu bylo následně počítáno také osm *supranumerálních* (*přespočetní, extraordinární*) *místodržících*. Jsou císařem jmenováni od 80. let 17. století především z příslušníků panského stavu proto, aby při četných absencích na zasedání skutečných místodržících byla zvýšena prezence při zasedání místodržitelského kolegia a to bylo usnášeníschopné. Již při jmenování takového místodržitele bylo odůvodněno, že jde ryze o osobní funkci, vázanou na osobní nebo rodové zásluhy kandidáta o habsburský dům. Byli vybíráni z významných českých úřadů – např. viceprezident České komory, hejtmani pražských měst, vrchní berní výběřčí, komorní a apelační radové apod. Již při jmenování těchto místodržitelů bylo stanoveno pořadí, podle kterého nastupují a zastupují řádné místodržitele. Stejně jako řádné místodržitele i tyto přespočetné jmenované do místodržitelského kolegia po jmenování panovníkem, po následném složení přísahy, instaluje formálně do úřadu nejvyšší purkrabí.

Místodržitelská kancelář se ustanovuje v Praze jako výkonný orgán místodržitelského kolegia. Vykonává agendu místodržitele i nejvyšších úředníků. Je personálně samostatnou organizací, nikoliv jen pobočkou královské kanceláře jako před rokem 1620. Místodržitelskou kancelář nominálně řídí nejvyšší purkrabí. V polovině 17. století je rozdělena na dvě hlavní oddělení – *českou a německou expedici* v čele se sekretáři. Dále vzniká třetí oddělení *vojenská expedice*, která se vyvinula z generálního válečného komisariátu. Instrukci pro své působení má z roku 1647. Po skončení třicetileté války význam a postavení tohoto oddělení poklesl. V roce 1713 se ustavuje ještě čtvrté oddělení – *expedit in publicis et diaetalibus*.

První instrukce pro působení kanceláře byla pouze rámcová. Podrobně rozpracovaná instrukce pro místodržící, kancelář i její personál byla vydána v roce 1715. Stanovila, že minimálně 5 místodržících se má zdržovat v Praze. K jednání v radě byla minimální účast nejvyšší purkrabí jako direktor a s ním 3 místodržitelé. Jak v radě, tak v plénu se rozhodovalo většinou hlasů. Panovníkovi se měla hlásit i odlišná vota s udáním důvodů, proč hlasoval místodržitel odlišně. Panovník chtěl mít úplný přehled o projednávané věci, aby si sám vytvářel názor. K úřednickému personálu patřili především sekretáři, dále protokolista – zapisoval jednání v radě, kancelisté – písaři, akcesisté – nižší kancelářští úředníci, taxátor, expeditoři, registrátoři. Personál kanceláře nebyl nijak početný. V polovině 17. století tvořil personál 34 osob, v roce 1721 – 36 úředníků,

1746 vzrostl na 41 úředníků. O místodržitelské kanceláři již můžeme také hovořit jako o byrokratickém úřadu. Úřadoval pravidelně, měl úřední hodiny denně od 9.00 – 12.00 hodin. Na činnost kanceláře dohlíželi vždy dva místodržitelé.

Nejvyšším úřadem politické správy celého českého království ovšem je **Česká dvorská kancelář**. Její přesun do Vídně, hlavního města soustátí, byl dokončen v roce 1624, od této doby až do zrušení kanceláře v roce 1749 úřaduje ve Vídni v těsné blízkosti českého krále. Jedná se nejvyšší orgán správní, ústavní a také nejvyšší soud všech zemí českého státu. Prostřednictvím kanceláře je možné se odvolat ode všech nižších úřadů i soudů včetně zemského ke králi. První instrukcí pro fungování pobělohorské kanceláře je Obnovené zřízení zemské. V čele kanceláře stojí nejvyšší kancléř, je vybírán z panského stavu, je již plně zeměpanským úředníkem jako nejvyšší kancléř českého krále. Podle Obnoveného zřízení zemského je kancléř jmenován na 5 let, poté je třeba obnovy ustanovení. Osoby České dvorské kanceláře splývají s **českou dvorskou královskou radou**. Kancléř je předním rádcem krále v českých záležitostech. Je nejdůležitější a nejlivnější úředník České koruny. Je sice na 6. místě ve sboru nejvyšších zemských úředníků, ale faktickým vlivem je úředníkem prvním. Rozhodnutí krále pro české země vyžadují kontrasignaci kancléře. Podpis kancléře je jakousi poslední vazbou a zárukou zvláštního postavení českého státu. Další důležitou osobou kanceláře je místokancléř, jmenovaný panovníkem. Do této funkce jsou hojně jmenováni cizinci.

Význam České dvorské kanceláře po Bílé hoře vzrostl, stává se hlavním pilířem českého státu, má nadřazené postavení vůči všem ostatním úřadům a soudům. Podle obnoveného zřízení zemského je nejvyšším orgánem správy a zároveň nejvyšším soudem všech zemí českého státu, její význam vzrostl i tím, že je možné se k České dvorské kanceláři odvolat ode všech nižších správních orgánů i soudů, včetně soudu zemského, což bylo do Bílé hory nemožné.

Všechna rozhodnutí krále i centrálních habsburských úřadů přichází do Zemí české koruny prostřednictvím České dvorské kanceláře. Obráceně pak vše od jednotlivých úřadů zemí Koruny české, včetně případných suplů od obyvatel přichází ke králi prostřednictvím České dvorské kanceláře.

Koncem 17. století má kancelář 7 členů. Je to nedostatečný počet pro vyřizování soudní agendy, která vyžaduje devět osob. Proto jsou v takovém soudním řízení přibíráni cizí dvorští radové.

Reformu kanceláře uskutečňuje **Josef I.** Agendu rozděluje do 5 věcně-teritoriálních referátů. V čele každého referátu stojí dvorský referendář. 1. referát má na starosti kontribuční záležitosti a jiná publica; 2. referát je vyhrazen pro české záležitosti, 3. referát pro Slezská knížectví s výjimkou Hlohovska, Svidnicka, Javornicka a Kladska. Čtvrtý referát spravuje záležitosti právě Hlohovska, Svidnicka, Javornicka a Kladska a říšské záležitosti ve vztahu k Čechám. Pátý referát má na starosti záležitosti Moravy.

Další reformu kanceláře uskutečňuje v roce 1719 **Karel VI.** Jeho instrukce pro „Královskou českou dvorskou radu a kancelář“ jako nejvyšší správní a soudní úřad Zemí koruny české stanoví, že plénum úřadu bude tvořit 11 úředníků – nejvyšší kancléř, kancléř a místokancléř a 8 radů. Z těchto osmi mají být dva páni a šest rytířů nebo učenců. K tomuto sboru vyšších úředníků se připojovali další – sekretáři a kancelářské úřednictvo. Úřad byl přeorganizován na věcném principu. Bylo zrušeno 5 referátů a místo nich ustaveny dva senáty. První senát měl na starosti publica – politickou agendu. Pro jeho vedení byli ustanoveni 3 úředníci – místokancléř a 2 radové. Druhý senát měl na starosti judicialia – soudní agendu. Zde za předsednictví kancléře spolurozhodovalo ještě dalších 6 radů. Nejvyšší kancléř dbal na soulad, spolupráci a jednotu celého úřadu, v obou senátech mohl předsedat. V této podobě kancelář funguje do svého zrušení v roce 1749 a přenesení agendy do nově vytvořených reformních úřadů – *Direktoria in publicis et cameralibus* a *Oberste Justitzstelle*.

Morava

Stejně jako v Čechách je i na Moravě ustanoven *mimořádný místodržitel*, který má sepsat provinilé povstalce, obnovit fungování úřadů, pomoci je obsadit osobami loajálními vůči habsburskému panovníkovi. Tímto úředníkem je olomoucký biskup kardinál František z Dietrichštejna. Titulatura jeho postavení se mění – zplnomocněný gubernátor – generální komisař – místodržitel a nakonec zemský hejtman. Jeho pravomoci jsou velké, požívá velké důvěry Ferdinanda II., ale i zdrženlivé stavovské obce v zemi. Za vzájemné spolupráce s uznávaným protestantem Karlem st. ze Žerotína se snaží mírnit následky trestání stavů po bělohorské porážce. Jako zemský hejtman již neměl být autokratickým správcem země, má spolupracovat s celým kolegiem zemských úředníků. S ohledem na vážnost, jaké v zemi i u Habsburků požívá, není ve svých pravomocích za svého života omezen. Nový kolegiální úřad *Moravský královský tribunál* je ustaven až v roce 1636 po kardinálově smrti.

Nejvyšší zemští úředníci na Moravě zůstávají ve stejném počtu šesti i po Bílé hoře. Zvětšuje se pravomoc zemského hejtmana o úkoly maršálka poté, co Ferdinand II. omezuje dosavadní pravomoc zemského maršálka pouze na Čechy. Výrazně ovšem poklesávají kompetence a význam podkomořího. Z jeho pravomoci byla vyloučena starost o kláštery, které nebyly nadále považovány za komorní statky. Pro jejich peněžní záležitosti byl nově zodpovědný **rentovní úřad**. Působnost podkomořího se tak omezila na vrchní dozor nad hospodářstvím královských měst a na obnovování jejich rad. Specifické kompetence podkomořího zanikají, když je, stejně jako ostatní zemští úředníci, začleněn jako přísedící královského tribunálu.

Novodobým zeměpanským byrokratickým úřadem se stává **Moravský královský tribunál**, nazývaný také královský úřad zemského hejtmanství, později také zemské gubernium. Ferdinand II. uděluje úřadu 13. 12. 1636 základní instrukci, v níž je úřadu udělena agenda politická, soudní i finanční. Do nového úřadu plně přechází se zemským hejtmanem i všechny jeho kompetence, jako kompetence dalších zemských úředníků do kolegia začleněných. Slavnostní instalace úředníků nového úřadu proběhla 23. ledna 1637 za nového zemského hejtmana knížete Maximiána z Dietrichštejna. V čele tribunálu stojí tedy zemský hejtman a spolupracuje s kancléřem, 2 placenými rady (též označovaní jako přísedící či asesoři). Výkonnou kancelář řídí kancléř se dvěma sekretáři a dalším kancelářským personálem, který agendu vyřizuje v české a německé expedici. Úředníci byli placeni a nemuseli být v zásadě příslušníky vyšších stavů, ačkoliv alespoň v počátečním období byli přísedícími výhradně šlechtici. Podle přání zemského hejtmana Salma (1637–1640) byl tribunál přenesen do Olomouce, ale již v roce 1642 je přenesen zpět do Brna. Do Brna jsou také spolu s královským tribunálem, se zemským soudem přeneseny olomoucké zemské desky a tím se Brno stává hlavním městem Moravy.

O záležitostech spadajících od kompetence tribunálu rozhodoval zemský hejtman společně s kancléřem a přísedícími na základě většinového principu na společných zasedáních, která se měla konat pravidelně čtyřikrát týdně. Věcná pravomoc se vztahovala jednak na politickou agendu včetně vojenských kontribučních věcí atd. Druhý akcent spočíval na určitých soudních záležitostech. Soudnictví mělo být podle panovníkových instrukcí hlavním úkolem tribunálu, protože základním motivem bylo omezit pravomoc zemského soudu a tím oslabit moc stavů. Z kompetence zemského sněmu byly vyňaty tzv. mimořádné neboli sumární procesy – za ně byly pokládány takové soudní záležitosti, které bylo možno rozsoudit poměrně krátkou cestou bez slavnostního ceremoniálu, bez dlouhého vyšetřování a většinou bez svědeckých výpovědí. Zemskému soudu zůstalo nadále pro-

jednávání řádných procesů, především v pozemkových záležitostech. Od poloviny 17. století ale je pak patrný zcela evidentní přesun těžiška činnosti tribunálu ze soudní oblasti do oblasti záležitostí politické správy. Instrukce z roku 1644 klade soudní věci až na poslední místo.

Karel VI. začlenil v roce 1726 do tribunálu moravské nejvyšší zemské úředníky – tedy kromě zemského hejtmána, také nejvyššího zemského komorníka, nejvyššího zemského sudího, nejvyššího hofrychtele, zemského podkomořího a nejvyššího zemského písaře. Učinil tak proto, aby se zvýšil počet radů tribunálu a nemusela ležet dlouho nevyřízená jednak publica i judicialia a aby mohly být vytvořeny dva oddělené senáty. Podle následné instrukce s roku 1727 se zřizuje menší senát složený z předsedy (z panského stavu), 3–4 přísedících a sekretáře. Měl projednávat běžná judicialia související s přípravným řízením. Ani tato úprava ale nevyřešila dostatečně hromadění úředních kauz. I přes značné rozšíření počtu personálu nebýval vždy po ruce dostatečný počet radů, aby mohly být pravidelně dvakrát týdně vytvořeny dva senáty. Problém – menší senát se pro úzké kompetence zabýval maličkostmi, závažnější věci se musely projednat v plénu. Plénum se ale zabývalo především politickými záležitostmi, soudní případy se tedy nadále hromadily.

Nová instrukce z roku 1739 zavádí nové členění a pojmenování oddělení – senátů. Místo *major a minor* se zavádí *senatus publicorum* a *senatus judicialis*. Navíc se ruší povinnost projednávat všechny důležitější záležitosti v plénu, které se mělo omezit pouze na a nejzávažnější věci. Tak se pravomoc soudního i politického senátu zvýšila

Slezsko

Ve Slezsku byl po porážce stavovského povstání ustanoven **zplnomocněným královským komisařem** vratislavský biskup arcikníže Karel. Kromě jeho ustanovení nenastávají hned závažné správní změny. Ve Slezsku zůstává v platnosti starší zřízení až do roku 1673, nezavádí se zde tedy žádná obdoba Obnoveného zřízení zemského. Po uzavření slezského akordu 1621⁶ (označovaný také jako Drážďanský akord) nastaly v zemi záhy téměř normální poměry a správa země byla přenesena zpět na zemského hejtmána.

Nejvyšší zemský hejtmán zůstal jediným zemským úředníkem, jehož význam neobyčejně vzrostl, mimo jiné i novým způsobem hlasování v zemském sněmu. Hlas hejtmána měl nadále takovou váhu jako hlas celé kurie. Spolu s jednou kurií již dosáhl většiny. Hejtmánem býval podle tradice jmenován vždy nějaký kníže. Nebyl-li vhodný knížecí kandidát, byl jmenován někdo jiný z nižší šlechty, ale pouze jako **direktor**. Nejvyšší zemský hejtmán zpočátku neměl k ruce ani zeměpanské ani stavovské orgány, s výjimkou některých stavovských orgánů pro speciální úkoly, a musel využívat úředníků svého knížectví.

Již v roce 1629 dochází k postátnění úřadu nejvyššího zemského hejtmána a je přejmenován a Vrchní úřad – Oberamt se sídlem ve Vratislavi. Proměna nastala tím, že nejvyššímu zemskému hejtmánovi byl přidělen úřednický sbor, který se skládal z kancléře a radů. Jednalo se o placené

6 Jako slezský akord je označována smlouva, kterou po potlačení stavovského povstání v Čechách Ferdinandem II. se slezští stavové 28. února 1621 vzdali králi Ferdinandovi. Oproti stavům zbylých českých zemí získali i díky podpoře saského kurfiřta Jana Jiřího beztretnost, byla jim zachována možnost vyznávat luteránské náboženství a díky tomu nebyla rekatolizace ve Slezsku tak silná jako v Čechách a na Moravě.

úředníky z povolání, byli organizováni kolegiálně. Vyřizovali politickou i soudní agendu, která byla více zastoupena než např. u českého místodržitelství, ale podobně jako u moravského tribunálu.

V jednotlivých knížectvích se kolem poloviny 17. století (zvláště v opavském a krnovském) utvářejí knížecí úřady zemských hejtmanství v čele se zemskými hejtmany, a to v souvislosti s rozšířením pravomocí zemského hejtmana v oblasti působnosti zemského práva. Stejně jako v jiných zemích byla určitá agenda vyňata z kompetence zemských soudů a přidělena zemským hejtmanstvím, řízeným kolegiálně. Jejich organizace byla ukončena kolem roku 1675. Zemští hejtmani měli široké politické kompetence, neboť královský vrchní úřad, který byl nadřízeným úřadem v oblasti politické správy, sídlil ve vzdálené Vratislavi.

Také v **Kladsku** vzniká v roce 1641 pro správu politické, justiční i komorní agendy byrokratizovaný úřad Místodržitelství.

Krajská správa

Obnovené zřízení zemské upravuje i krajské zřízení a proměňuje dosavadní stavovskou správu krajů na správu zeměpanskou. Tím, že již není dovoleno svolávat krajské sjezdy bez svolení krále a král je už nikdy nesvolal, mizí platforma stavů k projednávání záležitostí na úrovni krajů. Jediným projevem stavovského vlivu v období 1620–1751 je úřad krajských hejtmanů, kteří podle staré zásady mohli být vybírání pouze ze stavů v kraji usedlých. Vykonávání funkce je čestné, hejtman nedostává zprvu žádný plat, sídlí na svém panství a využívá a hradí administrativní úředníky potřebné pro výkon krajské správy a vedení krajské agendy z výnosu svého panství. Určitý zárodek platu se zřejmě objevuje až po třicetileté válce.

V roce 1685 je předepsána resignace hejtmanů po pěti letech, tím se sladuje jejich funkční období se zemskými úředníky.

První instrukce pro krajské hejtmany je snesení zemského sněmu z roku 1695. Koncepce výkonu správy z ní vyplývající je následující:

- veřejná správa je provázána s některými částmi soudní správy;
- správa v oblasti berní;
- správa v oblasti vojenství – zejména pomoc při průtazích vojska, verbování a zásobování armády a její zimní kvartýrování.

Krajští hejtmani se stále více uplatňují při vzrůstajícím vlivu státu v oblasti patrimonia. Robotní patenty z let 1680, 1717 a 1738 vytvořily určité předpoklady pro základní ochranu poddaných a pro potrestání přestupků patrimoniálních úředníků. Kritiku a požadavek nápravy mohou úředníci vznášet, ale pouze k přestupkům patrimoniálních úředníků, nikoliv však na adresu samotné vrchnosti.

V Čechách zatím stále platí zásada, že ustanovování jsou krajští hejtmani dva – jeden z panského, druhý z rytířského stavu. Jsou každoročně ustanovováni ze šlechty v zemi usedlé. Platí, že rozhodují kolegiálně, ale v případě hrozby z prodlení mohou rozhodnout samostatně, ale musí o svém rozhodnutí neprodleně informovat druhého hejtmana.

Z původních šestnácti krajů v Čechách je v souvislosti s připravovanou berní reformou v roce 1714 snížen počet krajů na dvanáct. Jsou to kraje:

- Bechyňský
- Berounský (vzniká sloučením kraje Vltavského a Podbrdského)
- Boleslavský
- Čáslavský
- Hradecký
- Chrudimský
- Kouřimský
- Litoměřický
- Plzeňský
- Prácheňský
- Rakovnický (vzniká sloučením Rakovnického a Slánského kraje)
- Žatecký (v nové podobě vzniká ještě připojením Loketského kraje a Chebska).

Na Moravě, kde jsou kraje zavedeny až ke konci 16. století, a to především v souvislosti s vojenskou obranou země před tureckým nebezpečím, začínají od 1637 fungovat podle českého vzoru. Ovšem pouze s tím rozdílem, že se v kraji ustanovuje hejtman pouze jeden a je zavedena větší míra postátnění. Hejtman již dostává od státu plat a je mu také přiděleno placené úřednictvo. Krajsí hejtmani jsou převážně vybíráni z panského stavu. Novodobou instrukci pro fungování dostávají v roce 1706 a 1734. V roce 1637 je na Moravě ustaveno pět krajů – Brněnský, Olomoucký, Hradištský, Znojemský a Jihlavský. Největší Olomoucký se dělí na dvě části: kolštejnsko-třebovskou a přerovsko-bruntálskou čtvrt. K faktickému rozdělení na dva kraje dochází v roce 1735 a přibývá šestý Přerovský kraj.

Slezsko tvořené řadou jednotlivých knížectví není na kraje rozděleno.

Soudní správa

Změny, které přineslo Obnovené zřízení zemské, byly zásadního rázu a dotýkaly se všech oblastí práva: práva státního, soudnictví, správy, práva majetkového i trestního. Nejzásadnější změnou v oblasti soudní správy je zrušení inapelačnosti **zemských soudů**. Obnovené zřízení zemské umožňuje odvolání ke králi prostřednictvím České dvorské kanceláře. V říjnu 1623 byly v Praze nově otevřeny zemské desky a byly v nich provedeny výmazy zápisů z let povstání. Zemský soud na Moravě se v roce 1642 sjednocuje, jednání zemského soudu se odehrává již výhradně v Brně, kam byly předneseny i olomoucké zemské desky a uloženy v zemském domě.

Dosud stavovský úřad **Královského prokurátora** dostává po roce 1620 novou podobu, obsah i úkoly. V jeho kompetencích se na předním místě objevuje ochrana katolického náboženství a dohled nad důsledným prováděním protireformace, podávání návrhů na ukládání pokut za porušení protireformačních opatření. Současně je prokurátorovi svěřen i dozor nad královskými městy a zejména rychtáři a židy. Do jeho pravomoci přibývá dozor nad zachováváním královských resolucí a patentů, tedy nad dodržováním nově nastolené zákonnosti. Podobně jako již v době stavovské mu náleží péče o svobodníky, evidence jejich pozemkové držby a soudní pravomoc nad nimi. V 2. polovině 17. století k tomu přibývá dohled nad užíváním šlechtických titulů

a stíhání jejich neoprávněného uplatňování a rovněž podávání žalob jménem státu, resp. panovníka v případě, že nebyl žalobce, který by dal podnět k zahájení trestního stíhání. Podobně jako v předchozím období hájil panovníka proti pokusům o zásahy do jeho výsadních práv a o snížení jeho majestátu. V pobělohorském období se tedy stává ochráncem ústavy státu, katolického náboženství a královských výsad. Úřad královského prokurátora byl služebně podřízen české dvorské kanceláři. Úřad postupně rostl, nejdříve pracoval prokurátor sám (byl vybírán z rytířského stavu), v 2. pol. 17. století byl rozšířen o dva adjunkty (vybírání převážně z městského stavu), se v 18. století stává rozsáhlým úřadem s početným aparátem úředníků. Od nevolnického povstání 1680 má zastupovat poddané proti vrchnosti. Reformami josefínskými pak (instrukcí z roku 1783) v posláních úřadu nastává dosti významná změna a z královského prokurátora se stává úřad převážně fiskální. Úřad zaniká v roce 1850 a nahradily jej dva nové úřady: státní zastupitelství a v roce 1851 finanční prokuratura.

Rozšíření pravomocí zažívá **apelační soud** v Praze. V roce 1644 se apelační soud stává odvolacím místem i pro jiné soudy, nejen městské. V roce 1651 se rozšiřuje působnost o zrušené hejtmanství německých lén. Tato agenda je v rámci úřadu vedena odděleně a má i své zvláštní úředníky. Celé sledované období je jediným apelačním soudem v zemích Koruny české až do zřízení apelačního soudu v Brně pro Moravu v roce 1753.

Finanční správa

Nejdůležitějším úřadem pro hospodářskou a finanční správu je **Česká komora**. Původně koncipovaný úřad pro všechny země království postupně klesá na finanční úřad pouze pro Čechy, protože nadřízená dvorská komora si budovala přímý styk i s hospodářskými úřady jak Moravy, tak Slezska.

Instrukce z roku 1719 znamená velký zásah do komorní účtárny. Dochází ke sjednocení české a německé komorní účtárny v **Královskou česko-německou komorní účtárnu** se sídlem v Praze. V čele stojí vrchní ředitel.

1704 je ustanovena komise pro zvelebení a povznesení královských měst v Čechách.

Komise pro komerční záležitosti vznikaly ad hoc od konce 17. století. Od 1699 pracují zvláštní deputace pro otázky obchodu, manufakturní výbory a navigace. Od Josefa I. jsou zakládány **komerční deputace**, jejich úkolem bylo pokračovat v práci v Čechách započaté 1699, posléze s nimi splynula i městská komise. 1710 v Čechách vzniká komerční komise, již jako stálý orgán, ten se v roce 1714 přejmenovává na merkantilní komisi a komerční kolegium. Od roku 1722 stojí v jejím čele majitel první koncentrované manufaktury na výrobu suken v Horním Litvínově hrabě Josef J. Valdštejn.

Fiskální úřady v čele s **královskými či komorními prokurátory**, kteří přísahají jen panovníkovi, se po 1620 mění. Dostávají se do dvojí podřízenosti, zůstává jim nadále agenda fiskální, ale i soudní a politická. Získávají všeobecný dohled nad královskými městy, královští rychtáři jim ale organizačně podřízeni nebyli. V souvislosti se zaváděním nepřímých daní a monopolů kompetence silně rostla. 1671 se kanceláře komorního prokurátora rozdělila na českou a německou expedici, německá převládla. Instrukce z roku 1720 stanoví, že kolegia mají zasedat dvakrát týdně a probírat jen závažné záležitosti.

Moravským zeměpanským hospodářským úřadem je **Královský rentovní (rentmistrovský) úřad** tvořený rentovními úředníky – rentmistrem a kontrolorem. Úřad spravoval část zeměpanských financí a byl i pokladnou. V roce 1732 vzniká odnětím části kompetence rentovnímu úřadu **bankální administrace**, která spravuje bancale – tedy solní důchodky, cla, dobytčí přírážky, masný krejcar, pивní a vinný ták. Jako přisedící zasedá v bankální administraci také moravský rentmistr. Od roku 1723 v Brně působí **komerční kolegium nebo konses**. Instrukce z roku 1723 a 1725 ukládaly úřadu podporovat domácí i zahraniční obchod. V průběhu války o nástupnictví byla činnost úřadu přerušena a nově byl tento hospodářský úřad instalován až po upevnění vlády Marie Terezie.

Pro výběr daní jsou na Moravě ustaveny **fiskální úřady** v čele s **královskými** či **komorními prokurátory**, kteří po Obnoveném zřízení zemském nabývají na významu, jako v Čechách přisahají pouze králi. Moravský královský prokurátor měl podle první instrukce z roku 1640 bdít nad tím, aby nikdo neomezoval královská práva, nezczizoval královský majetek, nepodnikal nic proti Královskému tribunálu, měl dbát o to, aby státu neucházely odúmrti, aby cizinci nenabývali statky bez králova svolení.

Dalšími fiskálními úředníky byli **fiskální adjunkti**, prokurátorovi postaveni v podstatě na roveň, někdy dostávali přímé příkazy od české komory, jindy od císaře. Pominout nemůžeme ani **kolegium fiskálního úřadu**, které tvoří fiskální adjunkti spolu s prokurátorem a v něm měly být podle instrukce z roku 1651 projednávány všechny záležitosti, zejména dobrá zdání.

Ve Slezsku se jako moderní byrokratický úřad vytváří slezská komora, sídlí ve Vratislavi, je podřízena Dvorské komoře ve Vídni.

Provinciální – stavovská samospráva

Z dřívější stavovské koleje samosprávy zůstávají po Bílé hoře v podstatě pouze trosky. Hovoříme o zemské nebo provinciální samosprávě. Hlavní orgány tvoří zemské sněmy, zemské výbory a zemské soudy.

Kompetence **Českého zemského sněmu** je omezena na nejmenší možnou míru. Obnovené zřízení zemské mu odnímá jakoukoliv zákonodárnou iniciativu a činnost zemského sněmu je postavena pod důslednou kontrolu královských komisařů. Na sněm se vrací prelátský stav, a to dokonce jako stav první. Naopak města ztrácejí oprávnění na sněmu. Výjimku tvoří pouze několik privilegovaných měst, ostatní směla jen vyslechnout propozice sněmu. Spor venkovských privilegovaných měst o pořadí vedl k tomu, že zástupci venkovských měst museli na sněmu stát. Od roku 1709 se plnoprávními členy sněmu stávají pouze 3 pražská privilegovaná města, ostatní musela po vyslechnutí propozic sněm opustit. Jednání sněmu již neprobíhala v kuriích ale v plénu, hlasovalo se jednotlivě, jen města měla dohromady pouze 1 hlas. Vyjádření váhy hlasu měst se tedy rovnalo téže váze, co měl 1 rytíř.

1640 vydaná Deklaratoria a novely sněmu přiznávala alespoň drobnou zákonodárnou iniciativu ve věcech, které se netýkaly „osoby, výsosti, autority a regálů královských“. Hlavním obsahem jednání byly berně, ale jejich schválením si stavy nesměly vynucovat ani nová privilegia, ani klást jiné podmínky omezující zeměpanskou moc. Koncem 17. století je pravomoc sněmů omezena na pozemkovou daň (kontribuci) a některé starší nepřímé daně. Panovník navíc totiž ukládal

nové nepřímé daně bez povolení sněmů. Dále sněmy jednaly o svolávání hotovosti, o dlužích, o víře, o policii, hospodářství, obchodě i o drobných záležitostech pro zajištění obecného blaha. Český zemský sněm dával svolení k odstoupení území patřícího k českému státu a ke zcizování korunního majetku v Čechách i ve vedlejších zemích.

Moravský zemský sněm zasedal v Brně, předsedal mu v zastoupení panovníka zemský hejtman. Byla mu částečně ponechána zákonodárná iniciativa. Jednání sněmu se mohli celou dobu účastnit zástupci všech královských měst a od roku 1711 získávají také právo sedět.

Slezský zemský sněm je také označován jako knížecí sněm, sněm celého Slezska, sídlil ve Vratislavi, zachoval si 3 kurie – knížecí, stavovskou a městskou. Sněm byl svoláván výhradně králem. Po Bílé hoře byla i tomuto sněmu odepřena zákonodárná iniciativa, i tím výrazně poklesla jeho vážnost. To vedlo knížata k tomu, že se sama sněmu nezúčastňovala a nechala se zastupovat. Tomuto sněmu zástupců se pak říkalo *conventus publicus – slezský veřejný konvent*, který řešil jen drobnější záležitosti. Později se agendy obou variant sněmů přiblížily, odlišnost byla patrná jen v rozdílném zachování formalit a větší/menší slavnostnosti. Kromě knížecího sněmu se ve Slezsku ještě konaly sněmy jednotlivých knížectví. Pro přípravu a uskutečňování sněmovních usnesení začali stavové zřizovat zvláštní zemské komise, které navazovaly na úkoly dřívějších *zemských starších*. Tito starší spolu s úředníky a několika volenými zástupci stavů tvořili *dohromady zemské kolegium – Landeskoleg*, které vyřizovalo běžné věci v době, kdy sněm nezasedal. Ze zemských komisí se postupně vyvinuly *stavovské zemské výbory*.

Výkonnými orgány zemských sněmů se staly **zemské výbory**. Jejich úkolem bylo připravit sněmovní jednání a dbát na uskutečňování sněmem usnesených úkolů. Jejich počátky můžeme u sněmů sledovat již v 1. polovině 17. století. Byly označovány různě například *hlavní komise*, později *vejhostní komise*, teprve v 1. polovině 18. století se ustaluje název zemský výbor.

Český zemský výbor byl zřízen v roce 1714, nejdříve pod názvem vejhostní komise. Na jeho složení se stejným počtem zástupců podílely všechny 4 stavy. Výbor pracoval kolegiálně, v jeho čele stál nejvyšší purkrabí jako direktor a s ním 8 přisedících, vždy 2 z každého stavu, jmenování byli jednotliví úředníci např. ředitel zemského berního úřadu. Přisedící byli zpočátku voleni pouze na krátké období mezi zasedáními sněmu, později byli voleni na 3 roky, následně se délka funkčního období ustálila na 6 letech. Zemský výbor se vyvinul v úřad stálý, později se dělil na různé komise – sněmovní, vojenskou, hraniční, pro dědickou daň. Činnost zemských výborů pečlivě sledovaly úřady zeměpanské, prohlížely protokoly i vlastní činnosti zemských výborů, zasahovaly i do jejich organizace. Činnost zemských výborů byla v podstatě omezena jen na některé věci hospodářské a berní, neboť záležitosti politické a soudní správy byly vyhrazeny orgánům zeměpanské správy. Pečovaly např. o domestikální záležitosti, spravovaly domestikální fondy.

Moravskému zemskému výboru předsedal zemský hejtman, i zde byl tvořen dvěma zástupci z každého stavu, jednotliví členové byli voleni na 3 později 6 let.

Vytváření **slezského zemského výboru** bylo úspěchem stavů, neboť úřad tvořil určitou protíváhu zeměpanským úřadům. Jako trvalý orgán spravoval zemské jmění. I zde bylo funkční období prodlouženo v roce 1731 na šest roků.

Český zemský soud po Obnoveném zřízení zemském ztrácí svoji inapelačnost, nejvyšším soudcem se stává král a proti rozsudkům zemského soudu je nyní možno se odvolat prostřednictvím České dvorské kanceláře ke králi. Místo dosavadního ústního a veřejného řízení nastupuje římsko-kanonické tajné řízení. Postupuje kodifikace práva a dosavadní nalézání práva končí. U **Moravského zemského soudu** získává nyní hlas nejen olomoucký biskup, ale i zemský podkomoří, pokud je z panského stavu a nejvyšší zemský písař. V kolegiu zemského soudu je jako dříve

14 z panského stavu a 6 ze stavu rytířského. Dochází také 2. 1. 1642 k přenesení zemských desk z Olomouc do Brna ke sjednocení zemského soudu na Moravě.

Městská správa

Města a městský stav byla pobělohorským vývojem těžce postižena ve všech směrech. Třicetiletou válkou byla města, stejně jako ostatní země, výrazně zpustošena. Města byla zatížena daněmi (berní usedlostní a berní extra-ordinarium militare (mimořádná daň vojenská) a nemohla investovat do rozvoje řemeslné výroby a obchodu. Snahy o merkantilistické reformy hospodářství iniciované panovníky narážely na odpor měst, která se uzavírala do cechovních organizací (1731 byl zřízen cechovní inspektor, r. 1739 byly vydány generální cechovní artikule). Prostřednictvím řemesel a dalších nástrojů, např. 1704 vytvořenou komisí pro zvelebení a povznesení královských měst v Čechách, se snažila sama města pracovat na svém rozvoji. I politicky byla města zbavena podílu na rozhodování zemského sněmu – minimalizace hlasu měst, současně byly oslabovány samosprávné orgány měst a posilován vliv zeměpanských úřadů. Jednak byla dále omezována soudní pravomoc měst, omezována byla také správa městských důchodů a majetku. Pro tento účel byl v roce 1706 zřízen úřad hospodářského inspektora, kterého do jednotlivých měst dosazovala vláda. Měštům pak zůstalo jen právo kontroly nad obecním hospodářstvím ale pod dozorem vlády. Dozor vláda uskutečňovala prostřednictvím úřadu královského podkomořího a královského mincmistra v případě měst horních. Postupně zanikalo každoroční obnovování městské rady. Konšelé zůstávali ve funkci v podstatě doživotně, nové obsazení míst mohlo následovat v podstatě až poté, co se některé z míst uvolnilo úmrtím konšela. Postupně se prosazoval požadavek, aby konšelé měli alespoň základní právnické znalosti.

Vrchnostenská správa

Vztah vrchností k poddaným ovlivňuje řada okolností. Poměrně značné zatížení poddaných robotou, náboženský nesoulad, válečné události, neúroda, epidemie značně snížil počet poddaných a přinesl v důsledku toho také ještě větší zatížení těch poddaných, kteří zůstávají. Proto v tomto období státní orgány zasahují i do vztahu vrchností k poddaným. Již od poloviny 17. století přichází první pokusy o vypracování berního (daňového) systému, který by vycházel z možností a majetku daňových poplatníků. Vzhledem k tomu, že je dosud zachována stará zásada, podle které šlechta nenese přímo berní zatížení, ale že berně platí poddaní, je základem reformy tzv. berní rula v Čechách (1656) a lánové rejstříky na Moravě (1667), které zahrnují úplný soupis poddanské půdy a majetku podle berních jednotek – v Čechách je to tzv. osedlý, na Moravě lán. Je určena výše daní připadající na jednotlivý grunt, ves či panství. Na jednu berní jednotku připadlo v polovině 17. století 8 zlatých rýnských. Do poloviny 18. století se daň zvýšila pětinašobně na 40 zlatých. Celkový výnos berní z druhé poloviny 17. století ve výši 2 miliony zlatých se zvýšil na 8 milionů.

Teprve v roce 1748 byl zaveden nový soupis poddanské půdy tzv. 1. tereziánský katastr (připravovaný již od Josefa I.). Jeho revize z roku 1757 je označována jako 2. tereziánský katastr. V souvislosti s touto revizí byl vyhotovován také zvláštní soupis veškeré půdy a panských důchodů (1756–1757), který měl přispět k upevnění vojenské pozice habsburského soustátí.

Stát zasahoval do vztahu vrchností a poddaných také vydáním robotních patentů, jejichž cílem bylo stanovit mezní hranice mnohdy velmi neúměrného zatížení robotou. Velké selské povstání 1680 ukázalo na neúnosnou zátěž poddaných. První robotní patent stanovil robotu na 3 dny v týdnu. Celkově nepřinesl zlepšení stavu, naopak zhoršení tam, kde byla robotní povinnost nižší. Další robotní patenty z roku 1717 a 1738 ustanovení prvního patentu zdokonalují. Upravují přesnou délku pracovní doby, přináší ustanovení o různých druzích robot a upravují také úřední postup při stížnostech poddaných na vlastní vrchnosti. Základní instancí se tu stávají krajští hejtmani a zemské úřady. Další významné povstání poddaných z roku 1775 ovlivnilo vydání posledního tereziánského robotního patentu. Byl vydán 13. 8. 1775 pro Čechy a 7. 9. 1775 pro Moravu. Rozdělil poddané do 11 tříd podle jejich majetku. Toto rozdělení bylo základem pro berní zatížení poddaných od podruhů, kteří nevlastnili půdu a neplatili žádnou daň, až po sedláky v 11. třídě, kteří platili přes 40 zlatých roční daně. Současně byla stanovena i délka robotního pracovního dne v zimě na 8 hodin, v létě na 12 hodin, a to včetně přestávký na oběd na cestu do práce a z práce. Poddaní si samo mohli zvolit, zda přijmou tuto novou úpravu, nebo se budou řídit úpravou předchozí.

Církevní správa

V důsledku bělohorské porážky jsou zrušena všechna privilegia nekatolických církví a to v duchu zásady „cuius regio – eius religio“. Ze země jsou vypovídáni nekatoličtí faráři a kazatelé. Nejdříve se vypovězení týká českých bratří a kalvinů, luteráni jsou zatím ještě bráni na milost, z pražských měst v prosinci 1621. V říjnu 1622 jsou vypovězeni i luteránští kazatelé. Patentem z 9. dubna 1624 pro Moravu (z 29. dubna 1624 pro Čechy) je katolické náboženství prohlášeno za jediné dovolené náboženství. Další patent ze srpna 1624 vypovídá z obou zemí všechny nekatolické duchovní. Pro šlechtu příkaz přestoupit ke katolické církvi či odejít ze země je dán mandátem z 30. 6. 1627.

V katolickém církevním prostředí dochází v pobělohorském období také k diskusi o nejlepším způsobu jak dospět k rekatolizaci v českém státě. Různé koncepty přináší jezuité, jiné pražští arcibiskupové Jan II. Lohelius nebo Arnošt Harrach, jiné kapucíni např. Valerián Magnis. Za jednu z potřebných cest je přijímána koncepce lepší duchovní správy v lépe organizované, hustěji vytvořené síti diecézní i farní správy. I Ferdinand II. podporuje představu vytvoření nových diecézí v Čechách – a to diecéze v Litoměřicích (vzniká 1655) a v Hradci Králové (1664). Zmenšeny byly i obvody nižší církevní správy – především v Čechách. Zde dochází k nahrazení děkanátních obvodů menšími obvody vikariátů. Do našich zemí je také uveden další školský řád piaristů (Řád zbožných škol, celým jménem Řád chudobných řeholních kleriků Matky Boží zbožných škol, *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*), kteří přicházejí z Itálie v roce 1631 do Mikulova na pozvání kardinála Františka z Dietrichštejna a v roce 1633 do Strážnice na pozvání hraběte Magnise.